

KANT'DA MEKÂN VE ZAMAN KAVRAMLARI

Bedia Akarsu

Kant, Almanyada bilgi teorisinin kurucusudur diyebiliriz. Ancak sözümüz Almanyada Kant'dan önce bilgi teorisi üzerinde düşünülüyordu, bu çeşitten araştırmalar yapılmıyordu anlamına alınmamalıdır. Bilginin imkânı ve yapısı üzerine düşünceler her yerde ve her zaman felsefi düşünüşün yanı sıra gider. Ama, Kant, Alman filozofları arasında, bu düşünceleri metafizikten ayıran ve bilgi teorisini bağımsız bir disiplin haline getiren ilk düşünürdür. Yalnız Kant bu deyim — bilgi teorisi deyimini — kullanmamış (bu deyim ilkin 19. yüzyılın 2. yarısında kullanılmaya başlanılmıştır), bilgi teorisine transsendental felsefe adını vermiştir. Biraz aşağıda ayrıntılarıyla açıklayacağımız transsendental felsefe en kısa formülü ile, objelerle değil de, genel olarak objeleri a priori olarak bilişimizle uğraşan, bilgimizin formları ile, salt akıl bilgisinin imkânı ile uğraşan felsefedir.

Bilgi teorisi esas olarak iki problemle uğraşır: bilginin özü sorusu ile bilginin kaynağı sorusu. Bu sorulara verilen cevaplar felsefe tarihinde çeşitlidir ve birbirine karşıttır. Örneğin bilginin özü ve gerçeklikle olan bağlantısı sorusuna realistlerin verdiği cevapla idealistlerin-fenomenalistlerin verdiği cevap başka başkadır. Realistler bilginin, kendisini bilişimizden bağımsız olarak

var olan gerçekliğin tam bir kopyası olduğunu iddia ederler; fenomenalistler ise böyle bir bağlantıyı kabul etmezler, onlara göre düşünce ve varlık birbirinden büsbütün ayrı şeylerdir. Bilginin kaynağı sorusuna da empiristlerin verdiği cevapla rationalistlerin verdiği cevap birbirinden ayrılıyor. Empiristlerin her bilginin deneyden, böylece de algıdan çıktığını ileri sürmelerine karşılık, rationalistler doğru (hakiki) bilginin ancak bir takım a priori ilişkeleri olan akılla elde edilebileceğini öne sürerler. Duyularla ilgili olan algının özü üzerinde eleştirici bir düşünmeden doğmuş olan fenomenalisme göre, görme, işitme, tatma v.b. duyuları nesnelere mutlak özelliklerini veremezler. Nesnelere üzerindeki bilgimiz de algıdan çıktığına göre, bilgimiz de ancak fenomenlerle ilgili bir bilgidir. Rationalistler ise bilgiyi, duyulardan ayırıp akla bağlıyorlardı, bunu yaparken de dayandıkları realism idi. İşte Kant, ilk olarak, fenomenalizmle rationalismi birbirine bağlamıştır. Kant rationalismde realismi değil, fenomenalismi temel olarak almıştır. Bu noktayı kısaca belirttikten sonra Kant'ın asıl felsefesine geçmeden önce birkaç kavramı aydınlatmayı da gerekli buluyorum. Algı gibi, fenomen gibi, nesnenin kendisi gibi kavramların sözünü ettik, bunların ne olduğunu açıklamaya çalışalım.

İlkin *fenomen*, kelime anlamıyla *görünüş* nedir? Günlük dilde öznenin (subjekt) bağımsız olarak var olan şeye nesne denir. Felsefi anlamda *görünüş* de günlük dilde nesne dediğimiz şeyle aynıdır. Ancak şu şekilde: örneğin gökteki ay günlük dille kendi başına var olan bir nesnedir; bilgi teorisi bakımından ise bir görünüştür, ancak algılayan bir özne için var olan ve bu öznenin bağımsız mutlak bir varlığı olmayan bir görünüş. Algı (sensatio) tek kişinin empirik bilincinde gelip geçici olan bir şeydir; görünüş bir algı, bir sensatio değil, duyulur olandır (sensible), mümkün algının süreli bir objesidir. Ay var olan bir cisimdir, bunda şüphe yok. Hiç kimse onu görmese de, görülme de yine vardır; onun gerçek oluşu şu ya da bu bilincin onu algılaması ile bağlı değildir. Ama öte yandan ayın sözünü ederken düşündüğüm her şey içeriği bakımından algı ile ilgilidir. Ayın bizim tarafımızdan dile getirilen gerçekliği bu algılara dayanır. Aydan edindiğimiz algılar olmasa, böyle bir objenin de sözünü edemezdik. Ayın kendisi nesnenin kendisi olarak vardır, ama bizim kendisinin sözünü ettiğimiz ay, ancak bir süje için gerçektir, o bir «görünüş» tür. Bütün cisimler için de bu böyledir. Öyleyse görünüş: duyarlığı

ve anlığı (intellekt) olan bir süje için, yahut Kant'ın deyimi ile «genel olarak bir bilinç» için mümkün algıların bir toplamıdır.

Nesnenin kendisi (ya da kendinde nesne = Ding an sich) derken ne anlıyor Kant? Süjelerin dışında bir gerçekliğin var olduğundan Kant hiç bir zaman şüphe etmemiştir. Bir bilinç tarafından bilinse de bilinmese de o şey vardır. Duyulur dünyanın görünüşü kavramı, görünen bir gerçeğin kavramının zaruri bir korrelatıdır. Gerçek olan bir şey olmasaydı, görünüş kavramının da anlamı kalmazdı. Kant'a göre, nesnenin kendisi duyulur görününün objesi olamaz; o ancak düşüncenin objesidir, hem de zaruri bir objesi. Ancak, insan düşüncesi doğrudan doğruya duyulur görü ile bir içerik kazandığından, nesnenin kendisi kavramı da içeriği olmıyan bir şeydir, varolanın boş bir formudur, anlığın empirik objenin karşısına (görünüşün karşısına) transsendental obje olarak koyduğu bir X'dir. Bir kendinde nesne, bir noumenon, positif anlamda, duyarlığa ihtiyacı olmadan görülmeyebilen bir intellekt için vardır ancak; yani tanrısal bir intellekt için vardır. Böyle bir varlık için nesnelere görülen kavramlardır, yani ide'lerdir. Böyle bir kavram bizim için problematik bir kavramdır, böyle bir kavramı düşünebiliriz, ama onu görülemeyi gerçekleştiremeyiz. Bu kavrama belli bir açıdan içerik kazandırabiliriz ancak, bunu da teorik akıl yapar. Şalt düşünce görünüşlere dayanmaz. Bu kavramların bütünü de, positif anlamda, akılla bilinir dünyayı kurar.

Böylece Kant üç şeyi ayırmaktadır :

1. *Sübjektif bilinç içeriği*, belli bir tek kişinin bilincindeki gerçek algılar ve tasavvurlar (Sensatio),
2. *Objektif görünüşler dünyası* : «genel olarak bir bilinç» için mümkün olan bütün algıların toplamı (Mundus sensibilis)
3. *Kendi başına var olan gerçeklik*: algılayan bir süje ile herhangi bir bağlantısı olmaksızın var olan gerçekler dünyası (mundus intelligibilis). Duyulur görü formlarının dışında olan, algıya bağlı insan bilgisinin erişemeyeceği bir dünya.

Bu ayırmayı Kant daha 1770 yılında kendisini ordinaryus profesörlüğe yükselten «De Mundi Sensibilis atque intelligibilis forma et principii» (duyulur ve düşünülür dünyaların formları ve ilkeleri) adlı Dissertation'unda yapmıştı. Bu eserin çıkış noktası duyulur bilgi ile intellektuel bilgi arasındaki ayırma ve bu-

nun karşısında da duyulur bir dünya ile düşünülür (intellektuel) bir dünya, fenomenal bir dünya ile (görünümler dünyası ile) real bir dünya (gerçekler dünyası) arasında bir ayırmadır. Bir yanda mekân ve zaman içinde duyulara verilmiş olan görünümler dünyası (fenomenler dünyası), bir yanda da akılla erişilebilen ide'ler dünyası (noumen'ler dünyası); görünümler dünyası salt görü formları ile, noumen'ler dünyası salt a priori kavramlarla bilinebilir. Duyular dünyası mekân ve zaman içindedir; mekân ve zaman duyularla ilgili görümüzün genel formları olduklarından görünümler dünyasının da genel formlardır. Matematik bilgilerde ortaya çıkan mekân ve zaman bağlantıları bilgisinin, mekân ve zaman içinde bulunan objeler hakkında da geçerliği vardır. Buna göre mekân ve zamanın idealitesi, matematiğin objektif geçerliğinin şartıdır. Matematik, görünümün salt formları ile görünümler dünyasına hâkim olduğu gibi, metafizik de salt intellekt kavramları ile düşünülür dünyayı kavrayabilir ancak; bunun için de sağlam ilkelerin konulması gerekir. İşte Kant metafiziğin nasıl kurulacağını yakında açıklayacağını haber veriyorsa da bu Dissertation'unda, bu yazısından sonra onbir yıl susmuş ve ancak 1781'de «Salt aklın eleştirisi» (Kritik der reinen Vernunft) eserini yayımlamıştır, ama beklenilenden büsbütün başka bir sonuçla: burada yeni bir metafiziğin ilkelerini vermiyor, metafizik kurmak için ortaya atılan ilkeleri eleştiriyor. Metafizik soruları çözmeye aklın gücü yeter mi yetmez mi önce bu araştırılmalıdır diyor.

Salt aklın eleştirisinden Kant, her türlü deneyden bağımsız olarak aklın varmağa çalıştığı her türlü bilgi bakımından akıl yetisinin bir eleştirilmesini anlıyor. Böylece de bir metafiziğin mümkün olup olmadığının bir araştırılmasını ve sınırlarının belirlenmesini istiyor. Yani akıl neyi başarır neyi başaramaz? Bu soruyu şu şekilde formüllemek de mümkün: insan aklının gücü ne-reye kadar gider? Sınırları nereye kadar varır? İnsan akli deneye bağlı olmayarak sırf kendi kendine neyi başarabilir? Deneyin her türlü malzeme ve yardımından yoksun kaldığında akıl ile ne dereceye kadar bir iş görülebilir? Akıl deneyden bağımsız olarak ne ve ne kadar bilebilir? İşte Kant bu soruyu ortaya koyuyor.

Kant'a göre bütün bilgimizin deneyle başladığından hiç şüphe edilemez. Zaman bakımından deneyden önce gelen hiç bir bilgi yoktur. Bir çok tümel kavramları düşünmeden, bulmadan, ya da genel kanunları koymadan önce görür iştiriz. Doğuştan olan

kavramlar, düşünceler deyince, diyor Kant, insanda her türlü deneyden *önce* var olan bir takım kavramlar, bilgiler düşünülüyorsa, böyle bir şey yoktur. Bununla birlikte, her bilgi zaman bakımından deneyle başlarsa da, bütün bilgilerimiz deneyden çıkmaz. Yani deney, zaman bakımından her türlü bilgidен önce geliyorsa da, hiçbir zaman her bilgi yine de deneyden çıkıyor denemez. Aklın, intellekt'in deneyden almadığı ve doğrudan doğruya kendisinden çıkardığı bilgiler vardır, bu bilgilere Kant a priori der ve bunları o posteriori olan yani kaynakları deneyde bulunan empirik bilgilerden ayırır. Örneğin kırmızı rengini bilmek için daha önce bu rengi görmemiz gerekir. Ama «birlik» gibi, «nedenlik» gibi kavramları rengi gördüğümüz gibi göremeyiz. Bir ateş görüyorum ve sıcaklığın yayıldığını hissediyorum, bu ateş bu sıcaklığın nedenidir, yani ateşle ısı arasında bir bağlantı kuruyorum, ama bu zaruri bağlantıyı görüyor muyum? *Burada ben deneye bir şey katıyorum.* Bununla birlikte bir takım bilgileri, deney kaynaklarından türetilmiş oldukları halde, a priori gibi kabul ederiz. Doğrudan doğruya deneyden değil de, kendisini deneyden çıkardığımız genel bir kuraldan türettiğimiz için bu bilgilerin a priori olduğunu sanırız. Örneğin: evinin temellerinin altını kazan birisi için evinin yıkılacağını a priori olarak bilebilirdi deriz. Oysa bu kimse bunu hiç de a priori olarak bilemezdi, çünkü cisimlerin ağır olduğunu, altlarından dayanakları çekilirse düştüklerini daha önce deneyden öğrenmiş olması gerekirdi. İşte bundan dolayı a priori bilgiler deyince Kant, şu ya da bu deneyden değil de, *mutlak olarak her türlü deneyden bağımsız olarak* meydana gelen bilgileri anlıyor. A priori bilgilerden de empirik olanla hiç karışmamış olanlarına ise *salt* bilgi diyor. Örneğin, «her değişimin bir nedeni vardır» önermesi a priori bir önermedir, ama salt değildir, çünkü değişme ancak deneyden çıkarılabilen bir kavramdır.

Salt bir bilgiyi empirik bir bilgidен güvenle ayırdedebilecek belirtileri de Kant zarurilik ve tümellik olarak gösteriyor. Bir önerme zaruri olarak düşünülüyorsa o önerme a prioridir, deneyin gösterdiği şey zaruri olamaz, deney bize bir şeyin şöyle veya böyle olduğunu öğretirse de başka türlü olmayacağını öğretmez, öyleyse zaruriliğın olduğu yerde a priorilik vardır. Sonra deney, yargılarına hiç bir zaman kesin bir *tümellik* veremez, onun için şöyle denir: şimdiye kadar görüp bildiklerimize göre şu ya da bu kuraldan bir ayrılma olmamıştır. Demek ki bir yargı kesin bir tü-

mellikle düşünülüyorsa, yani hiç bir istisnaya yer verilmiyorsa, bu yargı deneyden türetilmiş olmayıp mutlak a priori geçerliktedir. O halde *zarurilik* ile kesin *tümellik* a priori bir bilginin güvenilir belirtileridirler ve bunlar birbirlerine ayrılmıyacak gibi de bağlıdırlar.

İnsan bilgisinde bu gibi zaruri ve en kesin anlamı ile tümel olan, dolayısıyla salt a priori yargıların gerçekten bulunduğunu göstermek için Kant matematiği örnek olarak veriyor. Matematiğin hemen bütün önermeleri a prioridir. Matematik bize deneyden bağımsız olarak a priori bilgide ne kadar ileri gidebileceğimizin parlak bir örneğini verir.

İmdi, insan bilgisinde a priori bilgilerin olduğu bir gerçek, ama bu a priori bilgiler deneyden çıkmıyor da nereden çıkıyor? İnsan aklı bu a priori bilgilere nasıl varabiliyor? Bu bilgiler insan aklının kendisinden çıkıyorlarsa, öyleyse akıl, kendi dışındaki dünya için ne hakla bir takım bilgiler ortaya atıyor?

Kant'a göre, aklımızın gördüğü işlerden büyük bir kısmı, belki de en büyüğü, objelerden edinmiş olduğu kavramların *çözümlemesidir*. Bu iş gerçi bize bir yığın bilgi sağlar, ama bunlar kavramlarımızın açıklanmasından, aydınlanmasından başka bir şey değildirler, bize yeni bir şey öğretmezler. Oysa bilim yeni bir takım bilgilere varmak ister. Yeni bilgilere de sadece çözümleme ile varılamaz. Yeni bilgilere varmak için elimizdeki konunun *çözümlemesiyle çıkarılamıyacak olan*, bu konu içinde düşünülmemiş olan yeni bir yüklem bu konuya eklenmesi, katılması gerekir. Böylece Kant iki çeşit bilgiyi ayırmış oluyor.

Bütün yargılarda konunun yüklemle iki türlü ilintisi olabilir. Ya B yüklemi A konusuna bir şekilde bağlıdır, bu A kavramının içinde bulunan bir şeydir, bu kavramın dışına çıkmaz, bu şekildeki yargılara Kant analitik yargılar diyor, bunlara *açıklayıcı yargılar* da denebilir; ya da B yüklemi A kavramının dışında bulunur, A ile bağlantı içinde olsa da; bu şekildeki yargılara da *sentetik yargılar* diyor Kant; bu yargılara *genişletici yargılar* da denebilir, çünkü analitik yargıların konu kavramına hiç bir şey katmamalarına karşılık sentetik yargılar konu kavramına, bu kavramda hiç de düşünülmemiş olan ve bu kavramın *çözümlemesi* ile çekip çıkarılamıyacak olan bir yüklem katarlar. Analitik yargılar a priori yargılardır, bunları deneye dayatmak saçma olur,

çünkü bunlar kavramın dışına çıkmıyan yargılardır, deneyin tanıklığına ihtiyaçları yoktur. Örneğin «bütün cisimler yer kaplarlar» önermesi analitik bir yargıdır. Çünkü yer kaplama cisim kavramının içindedir. Bu önerme aynı zamanda a priori bir önermedir, bir deney yargısı değildir. Çünkü deneye geçmeden önce yargının bütün şartları kavramda zaten bulunuyordu.

Deney yargılarının ise hepsi sentetiktir. Örneğin bütün cisimler ağırdır önermesinde cisim kavramına, bu kavramın içinde bulunmıyan ancak deneyle bu kavrama bağladığımız ağırlığı da eklemiş oluyorum. Böylece ağırlık yüklemine cisim kavramına eklenmesi bize sentetik bir yargı veriyor. Demek ki ağırlık yüklemine cisim kavramı ile birleştirilmesi (synthesis) deneye dayanıyor.

Analitik yargılar bilgimi genişletmiyordu. Öyleyse bilim ancak sentetik yargılarla iş görebilir, gerçeklik üzerinde bize bir şey öğreten sentetik önermelerdir. Ama bilim kullandığı önermelerin zaruri olmasını ve tümel olarak geçmesini de ister. İşte bilim için önemli olan, öyle bilgiler toplamaktır ki, bunlar hem a priori olsunlar, hem de kavramın dışına çıksınlar. Bütün bilimler bu çeşitten önermeler kullanır, bunlara sentetik a priori önermeler denir.

Sentetik önermelerde kavramın dışına çıkılıyor, konuya bir şey daha, bir X katılıyordu, bunu da bize deney sağlıyordu. Ama sentetik a priori yargılarda bu yardımcı araç yok. Örneğin «her olup bitenin bir nedeni vardır» önermesinde neden kavramı, olup biten varlığın büsbütün dışındadır, onun içinde değildir. Öyleyse genel olarak olup bitene bakıp ondan büsbütün başka olan bir şeyi ona nasıl bağlıyorum ve onunla zaruri olarak ilişkili olduğunu nasıl biliyorum? Burada anlığın (Verstand) A kavramının dışında bu kavrama yabancı olan, ama yine de ona bağlı saydığı bir B yüklemine bulduğunu sanırken dayandığı bu bilinmiyen X nedir? Nasıl oluyor da anlığımız kavramın dışında ona yabancı olan bir yüklemi bu kavrama bağlayabiliyor? Bunu yaparken dayandığı şey nedir? Bu, deney olamaz. Çünkü sözü geçen ilke deneyin sağlayacağından daha büyük bir tümellikle ve zarurilikle, dolayısıyla a priori olarak geçer, sadece kavramlarla bu ikinci tasavvuru birincisine ekler. Öyleyse yukarıki soruyu şöyle formüle edebiliriz: Nasıl oluyor da anlığımız deneye dayanmadan bu synthesis'i yapabiliyor? Sentetik a priori yargılar nasıl mümkün-

dür? İşte, Kant'ın deyişi ile, deneyden bağımsız olan salt aklın eleştirisinin ana sorusu da budur.

Matematik yargıların hepsi sentetiktir, aynı zamanda empirik değildirler, a priori yargılardır. $7 + 5 = 12$ örneğinde, bu 7 ile 5 in birleşimini düşünmekle 12 kavramı da düşünülmüş olmaz. 12 kavramını bulabilmem için, bu kavramlardan birini karşılayan görüyü yardıma çağırıp, örneğin 5 parmağımın ya da 5 noktanın yardımı ile görüde verilmiş olan 5 in birimlerini ard arda 7 kavramına ekliyerek bu kavramların dışına çıkmam gerekir. *Görünün yardımına başvurmadan* sadece kavramlarımızın çözülmesi ile toplamı hiç bir zaman bulamayız. Salt geometrinin önermeleri de sentetik a priori önermelerdir. Örneğin iki nokta arasındaki doğru çizginin en kısa olduğu önermesi de sentetik bir önermedir, çünkü doğru kavramı bir büyüklüğü değil, sadece bir niteliği gösterir, demek ki en kısa kavramı eklenmiştir, burada da *synthesis*'in mümkün olması için *görünün* yardıma gelmesi şarttır. Burada yüklem konu kavramına zaruri olarak bağlıdır, ama bu zarurilik kavramın kendisinde bulunan bir zarurilik olmayıp, bu kavrama katılması gereken bir *görü* yüzünden bu bağlılık zaruri olur.

Tabiat bilimlerinde de sentetik a priori yargılar ilkeler olarak vardır. «Cisimler dünyasındaki bütün değişmelerde maddenin niceliği değişmez kalır», «her harekette etki ve tepki birbirine eşittir» önermelerinde olduğu gibi.

İnsan aklının tabiatı için kaçınılmaz bir bilim olarak görülen metafizikte de, gerçek bir bilim olabilmesi için, sentetik a priori bilgiler olmalıdır. Örneğin «dünyanın bir başlangıcı var mı yoksa öncesiz mi» gibi soruları cevaplandırmak için salt aklın gücünün kendisiyle yetinilemez. Metafizik, objelerinin bilinmesi ya da bilinmemesi bakımından bir kesinliğe ulaşmak, sorularının konuları karşısında aklın gücü ve güçsüzlüğü üzerinde bir karar vermek, böylece de salt aklımızın bilgilerini ya güvenle genişletmek ya da onlara belli sınırlar koymak zorundadır. Kant'ın maksadı bilgi alanında güvenilir, belli temiz sınırlar çizmektir. Aklın eleştirilmeden dogmatik olarak kullanılması insanı temelsiz iddialara vardırır, aklın eleştirilmesi ise insanı zaruri olarak bilime ulaştırır. Zaten Kant'ın salt aklın eleştirisinde eleştirdiği de akıl yetisinin kendisidir. Akıl a priori bilginin ilkelerini sağlayan yetidir. Salt akıl da, bir şeyi, işin içine hiç deney karıştırmadan sa-

dece a priori olarak bilmeye yarıyan ilkeleri içine alan akıldır. Objelerle değil de, genel olarak, objeleri a priori olarak bilişimizle uğraşan her bilgiye Kant transsendental diyordu. Bu gibi kavramlardan kurulu bir sisteme de transsendental felsefe adını verir. Bu felsefenin konusu nesnelere tabiatı olmayıp, bu nesnelere tabiatı üzerine yargıda bulunan anlaktır, hem de yalnız a priori bakımından ele alınan anlak. Transsendental felsefe salt aklın bütün ilkelerinin bir sistemidir. Böyle bir bilimi bölümlerken en çok dikkat edilecek nokta: içlerinde empirik bir şey bulunan kavramlardan hiç birinin bu bilime alınmamasıdır, a priori bilgilerin büsbütün salt olmasıdır.

Kant'a göre, insan bilgisinin, belki de bizce bilinmeyen bir kökten çıkmış olan, iki gövdesi vardır: duyarlık ile anlak; duyarlık ile bize objeler *verilir*, anlak ile bu objeler *düşünülür*. Transsendental felsefe adını alacak bir bilimin salt a priori önermelerden kurulu olması gerektiğini söyledi. Öyleyse *duyarlık*, ancak, objelerin bize verilmelerinin şartlarını meydana getiren a priori tasavvurlar kendisinde varsa, transsendental felsefeye girebilir. Duyarlığın a priori ilkeleri hakkındaki bir bilime de, Kant, *transsendental estetik* diyor (burada estetik sözü bugün kullandığımız anlamda değil. Aisthesis = duyum, duyarlık, *duyu bilgisi*); salt düşünmenin ilkelerini içine alan bilime de *transsendental logik* diyor.

Bir bilginin objelerle ilgisi ne biçimde olursa olsun, yine de ona objelerle doğrudan doğruya ilgi kurduran *görüdür*. Bu görüş ise ancak obje bize verildiğinde ortaya çıkar, bu da yine objenin, ruhu belli bir şekilde uyarması ile mümkün olur. Objelerin bizi uyarışı yüzünden tasavvurlar edinmek yeteneğine (*Receptivitaet*) *duyarlık* denir. Demek ki duyarlık yolu ile bize objeler *verilirler* ve ancak duyarlık bize görüler sağlar. Duyarlığın alıcılığına karşılık anlak aktiftir (spontan) anlak ile duyarlıkla verilen objeler üzerinde düşünülür ve kavramlar meydana getirilir. Ama bütün düşüncenin, ister doğrudan doğruya, ister dolayısıyla, görülerle, böylece de duyarlıkla ilgisi olması gerekir, çünkü hiç bir obje bize başka bir biçimde verilemez. İnsan düşüncesi ancak duyulur görüş ile bir içerik kazanır.

Fenomenide duyumu karşılıyana, Kant, fenomenin maddesi, çeşitli fenomenlere bir düzen veren şeye de fenomenin formu diyor. Bütün fenomenlerin maddesi bize a posteriori olarak veril-

miştir, ama formları, Kant'a göre, ruhta a priori olarak bulunmalıdır, çünkü duyumların belli bir form içine kondukları şey yine duyum olamaz. Öyleyse duyulur görülerin salt formuna ruhta a priori olarak rastlanacaktır. İçlerinde duyumla ilgili hiç bir şeyin bulunmadığı tasavvurlara da salt tasavvurlar denir. Duyarlığın bu salt formunun kendisine de *salt görü* diyor Kant. Salt görü duyuların gerçek bir objesi ya da duyum olmadan da, duyarlığın sadece bir formu olarak ruhta a priori bir şekilde meydana gelir. Böylece Kant transsendental estetik'te, ilkin, geriye empirik görüden başka bir şey kalmasın diye, anlığın kavramlarla düşündüklerini çekip çıkararak, duyarlığı ayırır. İkinci olarak da, geriye salt görüden ve fenomenlerin sadece formundan, yani duyarlıkta a priori'yi sağlayan o biricik şeyden başka bir şey kalmasın diye, bu görüden duyumla ilgili olan her şeyi ayırır. Duyulur görünümün a priori bilgi ilkeleri olarak da Kant iki salt formu tespit eder, bunlar da mekân ile zamandır. Duyarlığın, böylece, a priori ilkeleri olduğunu göstermesi Kant'ın en orijinal tarafıdır.

Dış duyu aracı ile biz objelerin mekân içinde bulunduğunu tasavvur ederiz. İç duyu aracı ile de biz ruhun kendisini ve iç durumunu görürüz, bunu da ancak belli bir form — zaman — yapabilir, öyle ki iç belirlemelerle ilgili olan her şey, zaman bağlantıları içinde tasavvur edilir. Öyleyse zaman dışarda bir şey olarak görülmez, mekân da bizde bulunan bir şey olarak görülmez.

İmdi, mekân ve zaman nedirler? Demokritos ve sonraları Newton'un ileri sürdüğü gibi gerçek varlıklar mıdır? Yoksa mekânı maddenin, nesnenin öz niteliği olarak öne süren Descartes'in sandığı gibi sadece nesnelere belirlenimleri mi? Ya da Leibniz'in dediği gibi nesnelere görülmedikleri zaman bile nesnelere kendisinde bulunan ilineklere mi? Ya da mekân ve zaman sadece görünümün formu ile dolayısıyla de ruhumuzun subjektif (subjektif burada süjelerin tümü için aynı bir geçerliliği olan anlamında) yapısı ile ilgili olan, bu yapı olmadan hiç bir nesneye bu yüklemeleri ekleyemediğimiz şeyler midirler? (Bu son tanımlama Kant'ın kendisinin görüşüdür).

Bu görüşlerden hangisinin doğru olduğuna karar vermek için bir açıklama yapılması gerektiğini ve açıklamanın, kavramın a priori olarak verildiğini gösteriyorsa, metafizik bir açıklama olacağını söylüyor Kant.

1. İlkın mekân ve zaman herhangi bir deneyden çıkarılmış empirik kavramlar değillerdir. Çünkü belli duyuların benim dışımda olan herhangi bir şeye bağlanmaları için ve nesnelere başka başka yerlerde bulduklarını tasavvur edebilmem için mekân tasavvurunun *temelde bulunmuş* olması gerekir. Bundan dolayı mekân tasavvuru deneyden çıkarılmış olamaz, dış deneyin kendisi bile ancak bu tasavvur yüzünden mümkün olur. Aynı şekilde zaman tasavvuru da a priori olarak temelde bulunmasaydı, aynı zamanda olma ya da ardarda gelme algılanamazdı.

2. İkinci olarak, mekân, bütün dış görülerin temelinde bulunan zaruri a priori bir tasavvurdur, zaman bütün görülerin temelinde bulunan zaruri bir tasavvurdur. Mekânın olmadığı hiç bir zaman tasavvur edilemez, ama içinde objelerin olmadığı bir mekân pekâlâ düşünülebilir. Öyleyse mekân, fenomenlere bağlı olan bir belirlenim değil, fenomenlerin mümkün olmasının şartıdır. Fenomenler bakımından zamanın kendisi de ortadan kaldırılamaz, oysa fenomenler zamanın dışına çıkarılabilir. Öyleyse zaman a priori olarak verilmiştir. Görünüşlerin hepsi ortadan kaldırılabilir, ama zamanın kendisi bu görünüşlerin görülenmelerini sağlayan bir tasavvur olması bakımından ortadan kaldırılamaz. Zaman genel olarak bütün görünüşlerin a priori şartıdır. Mekân dış görünüşün formu olduğundan, yalnız dış görünüşlerin a priori bir şartıdır. Buna karşılık zaman bütün görünüşlerin a priori şartıdır, çünkü konusu ister dış nesnelere olsun, ister olmasın bütün tasavvurlar, ruhun belirlenimleri olmaları bakımından hep bir iç durumla ilişkilidirler, bu iç durum da iç görünüşün formu olan zamana bağlıdır; böylece de zaman iç görünüşlerin doğrudan doğruya, dış görünüşlerin de dolayısıyla a priori şartıdır.

3. Mekân ve zaman düşünceyle varılan (diskursiv) ya da tümel kavramlar olmayıp, duyulur görünüşün salt formlarıdır. Çünkü ancak tek bir mekân ve tek bir zaman tasavvur edilebilir. Ayrı ayrı mekânlar ve ayrı ayrı zamanlar yalnız bir ve aynı tek bir mekânın, bir ve aynı tek bir zamanın parçalarıdır. Bu parçalar her şeyi içine alan tek mekândan önce gelemezler. Mekân bu parçalardan kurulmuş değildir, aslında mekân ve zaman tektirler. Onlardaki çeşitlilikler sadece sınırlamalardan gelir. Bundan da mekân bakımından görüldükte, mekânla ilgili bütün kavramların temelinde empirik olmayan bir görünüşün, a priori bir görünüşün bulunduğu sonucu çıkar. Bundan dolayı geometrinin bütün ilkeleri

de — örneğin «bir üçgenin iki kenarının toplamı üçüncü kenardan büyüktür» önermesi, çizgi ve üçgen kavramlarından çıkarılmış olmayıp — bir görüden, hem de a priori olan bir görüden zaruri bir kesinlikle çıkarılmıştır. Başka başka zamanlar aynı anda olamazlar önermesi de tümel bir kavramdan çıkarılamaz, bu önerme de a priori sentetik bir önermedir, o da bir görüden, zaman tasavvurundan doğrudan doğruya çıkarılmıştır. Bu önermeler deneyden de çıkarılamaz, çünkü deney ne sağlam bir tümellik, ne de zaruri bir kesinlik verebilir. Oysa bu önermeler zaruri ve tümel olarak geçerler. Görülüyor ki bu önermeler ne tümel kavramlardan çıkarılmışlardır, ne de deneyden, sadece a priori bir görüden zaruri bir kesinlikle çıkarılmışlardır.

4. Mekân ve zaman verilmiş sonsuz bir büyüklük olarak tasavvur edilir. Belki her zaman büyüklüğü, ancak kendisine temel olan tek bir zamanın sınırlamaları ile mümkündür. Öyleyse zaman tasavvurunun da sınırsız olarak verilmiş olması gerekir. Ama bir nesnenin her parçası ve her çeşit büyüklüğü ancak bir sınırlama ile kesin olarak tasavvur edilebileceğine göre, tasavvurun bütünü kavramlarla verilemez, oysa mekân ve zaman sonsuz olarak düşünülebilir, çünkü mekânın ve zamanın bütün kısımları aynı zamanda sonsuzdurlar. Öyleyse mekân ve zaman tasavvurları a priori bir *görüdürler*, bir kavram değil.

Mekân ve zamanın bu a prioriliğinden sentetik a priori bilgilerin imkânı da doğar. Bütün geometri ilkeleri ve zamanın axiom'ları (zaman sadece tek boyutludur, başka başka anlar aynı zamanda değildirler, ararda gelirler), ayrıca hareket öğretisi de ancak mekân ve zamanın a priori bir görü olması ile apodiktik, yani zaruri bir kesinlik kazanırlar. Geometrinin bütün önermeleri apodiktiktir, yani bunların zaruri oldukları bilinmektedir, örneğin: «mekânın yalnız üç boyutu vardır» önermesi ne empirik önerme ne de deney yargısı olabilir, ne de bunlardan çıkarılabilir. O halde bu gibi önermelerin, mekân üzerine böyle bir bilginin, mümkün olabilmesi için mekân tasavvurunun a priori bir görü olması, yani objenin algılanmasından önce bizde bulunması, dolayısıyla salt olan, empirik olmıyan bir görü olması gerekir.

Burada şöyle bir soru ile karşı karşıya geliyoruz: objelerin kendisinden önce gelen, kendisinde bu gibi kavramların a priori olarak belirlenebildiği bir görü nasıl oluyor da ruhta bulunabiliyor? Yukarıki açıklamalardan da anlaşılacağı gibi, Kant'a göre,

mekân ve zamanın subjektif bir kaynağı vardır. Mekân ve zaman sadece süjede bulunurlar; ve süjenin formel bir niteliği olarak objeler tarafından uyarılıp onlardan doğrudan doğruya tasavvurlar yani görüler elde etmesi dolayısıyla, böylece de genel olarak dış duyunun formu olması bakımından mekânın, iç duyunun formu olması bakımından da zamanın süjede bulunmaları gerekir.

Bundan böyle, Kant'a göre, mekân ve zaman kendi başlarına var olan, ya da objektif bir belirlenim olarak nesnelere bulunan, böylece nesnelere görülerinin bütün subjektif şartlarından sıyrıldığında bile var olmakta devam eden bir şey değildirler. Çünkü ne mutlak ne de relatif belirlenimler, ilgili oldukları nesnelere var olmasından önce, dolayısıyla de a priori olarak görülmezler. Oysa mekân ve zaman, bizim görülerimizin subjektif şartlarından başka bir şey olmayınca, nesnelere önce, böylece a priori olarak tasavvur edilebilirler.

Mekân dış duyunun, zaman da iç duyunun formundan başka bir şey değildirler, yani mekân ve zaman duyarlığın subjektif şartıdır; bizim için dış görü ancak mekânla, iç görü de ancak zamanla mümkün olur. Süjenin alıcı olmasından dolayı objeler tarafından uyarılması, zaruri olarak bu objelerin bütün görülerinden önce geldiği için, bütün fenomenlerin formu olan mekân ve zamanın bütün gerçek algılardan nasıl önce olduğu, dolayısıyla de nasıl ruhta a priori olarak verilmiş olabileceği, Kant'a göre, böylece kolayca anlaşılır.

Bundan dolayı mekânın ve zamanın sözünü yalnız insan bakımından edebiliriz. Ancak kendisiyle dış görüyü edinebileceğimiz subjektif şartı, yani objeler tarafından uyarılabilmemizi bir yana bırakacak olursak, mekân tasavvuru hiç bir şey ifade etmez. Aynı şekilde kendi kendimizi içten görüleme ve bu görü aracılığı ile tasavvur yetisi içinde bütün dış görüleri kavrama tarzımızı bir yana bırakır, böylece de objeleri kendi başlarına var olabilecek şekilde alırsak, zaman hiç bir şey değildir. Mekân ve zaman tasavvuru, ancak nesnelere bize göründüklerinde, yani duyarlığın objeleri olduklarında nesnelere eklenebilir. Öyleyse mekân ve zamanın ancak görünüşler bakımından bir gerçekliği vardır, çünkü duyularımızın objesi olarak kabul ettiğimiz şeyler nesnelere; ama görümüzün duyarlığını yani bize öz olan o tasavvur tarzını bir yana bırakır da *genel olarak nesnelere* sözünü edecek olursak mekân ve zaman artık objektif bir şey olmaktan çıkarlar. Demek ki mekân ve zaman bizim (yani insanların) — duyulur olan, yani

objeler tarafından uyarıldığımız sürece ortaya çıkan — görüm-
zün subjektif şartlarından başka bir şey değildirler ve süjenin di-
şında kendi başlarına bir varlıkları yoktur. Ama nesnenin her
türü görüşü bir yana bırakılır da, genel olarak nesnenin kendi-
sinin sözü edilirse, o zaman nesnelerin mekânda ve zamanda bu-
lunduğunu söyleyemeyiz. Öyleyse şu şartı eklemek gerekiyor: du-
vulur görünümün objeleri olarak bütün nesnelere, görünüşler olarak
mekânda ve zamanda bulunurlar. Duyarlığın özel şartlarını nes-
nelerin değil de, sadece bunların *görünümlerinin* mümkün olma-
sının şartları olarak alabileceğimiz için bizce dışarıda görülene-
bilen bütün nesnelere içine aldığını söyleyebiliriz, ama görül-
sinler görülmesinler nesnelerin kendisini değil. Örneğin: bütün
nesnelere mekânda yan yana bulunurlar önermesinin, ancak bu
nesnelere duyusal görümümüzün objeleri olarak alınırlarsa bir geçer-
liği vardır. Yani burada bir şart ileri sürmüş oluyoruz. Ama, bü-
tün nesnelere, dış fenomenler olarak, mekânda yanyana bulunurlar
dersek, o zaman bu önermenin hiç bir şarta bağlı olmıyan bir ge-
çerliği olur.

Böylece Kant mekân ve zamanın *empirik bir realitesini*, yani
duyularımıza verilebilecek olan bütün objeler bakımından *ob-
jektif bir geçerliği* olduğunu ileri sürer. Görümümüz her zaman du-
yulur olduğundan, mekân ve zaman şartına bağlı olmıyan bir ob-
je hiç bir zaman deneyde bize verilemez. Buna karşılık, Kant, me-
kân ve zamanın mutlak bir realitesi olduğunu ileri süren, mekân
ve zamanı bir özellik olarak nesnelere bağlayan her türlü görüşü
reddeder. Nesnelerin kendisinde bulunan özellikler, zaten hiç bir
zaman duyular yolu ile bize verilemezler. İşte burada Kant, me-
kânın ve zamanın *transsendental idealitesini* yani duyularımızı
aşan idealitesini ileri sürer. Buna göre mekân ve zaman, duyulur
görünümün subjektif şartları bir yana bırakılacak olursa, hiç bir şey
değildirler, ve ne bir töz (substance) ne de bir ilinek (accident)
olarak nesnelerin kendisine yüklenilemezler.

Bundan başka, mekânda görülen hiç bir şey nesnenin ken-
disi değildir; mekân nesnelerin kendisine ait bir form da değildir.
Zaten biz objelerin kendisini bilemeyiz ve bizim dışarıdaki obje-
ler dediklerimiz sadece duyarlığımızın tasavvurlarıdır, bunların
formu da mekândır, iç duyularımızın formu da zaman. Nesnenin
kendisini ise bu tasavvurlarla bilemeyiz, nesnenin kendisi hiç bir
zaman soruşturulup aranamaz da.

Ama duyularla ilişkili olup da aynı zamanda a priori olan, mekândan ve zamandan başka hiç bir şey de yoktur. Öyleyse sentetik a priori önermeleri mümkün kılan da mekân ve zaman tasavvurlarıdır.

Buna göre mekânla zaman, a priori olarak çeşitli sentetik bilgilerin kendisinden çıkarılabildiği iki bilgi kaynağıdır, mekân bilgisi ve bağlantıları bakımından salt matematik buna parlak bir örnektir Kant'a göre. Kısaca mekân ve zaman her çeşit duyulur görünümün salt formlarıdır, böylece de sentetik a priori önermeleri mümkün kılarlar. Ama bu bilgi kaynakları sadece duyarlılığın şartları olmakla kendi sınırlarını a priori olarak belirlerler, yani bunlar kendinden nesnelere olarak değil, görünüşler olarak incelenen objelere uygulanırlar. Bunların geçtiği alan sadece görünüşler alanıdır, bu alanın dışına çıkılırsa bu formlar objektif olarak kullanılamazlar.